

REALISMUS VŠUDE KOLEM NÁS

Bohumil Fořt, *Fikční světy české realistické prózy*. Praha, Akropolis 2014

ERIK GILK

Brněnský badatel Bohumil Fořt (*1973) patří bezesporu mezi naše přední literární teoretiky současné doby. Jako odchovanec Doleželovy školy v Torontu, kde v letech 2000–2002 působil, se prezentoval nejprve knižní monografií *Úvod do sémantiky fikčních světů* (2005), jedním z mála ucelených pojednání domácí provenience z oblasti teorie fikčních světů.¹ Následovala nepříliš doceněná knižní studie *Teorie vyprávění v kontextu Pražské školy* (2008) a o rok později spíše přehledová publikace *Literární postava: vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Z názvů Fořtových publikací je zřejmé, jakými badatelskými oblastmi se zabývá: vedle teorie fikčních světů a naratologie se jedná rovněž o strukturalismus, sémantiku a sémiotiku.

Ve své poslední knižní monografii výrazně rozšířil portfolio svých badatelských zájmů o klasickou realistickou prózu poslední třetiny 19. století. Lépe řečeno pokusil se propojit „literárněteoretický rámec fikčních světů s tradičním literárněhistorickým a genologickým konceptem realistické prózy“ (s. 7), jak se praví v úvodu. Anebo ještě jinak, kniha „spojuje obecný literárněhistorický pohled na fenomén realismu a realistické literatury (případně souvisejících žánrů) s teoretickým a pro mé účely modifikovaným pojmem fikčního světa (*realistický fikční svět*) a historicky komparativními analýzami konkrétních textů“ (s. 9). Autor tu podle mého názoru až přespříliš upozorňuje na propojení literárního teoretika s literárním historikem ve své osobě, jako by snad byl vůbec první, kdo se do něčeho podobného pouští. Opak je pravdou, dnes je přece něco takového naprostou samozřejmostí, jak dokládají badatelské týmy Dalibora Turečka a Vladimíra Papouška. Vždyť bez promyšlené teoretické koncepce a její aplikace na literární materiál by o přepisování českých literárních dějin 19. a první poloviny 20. století nemohlo být vůbec řeči. Jejich publikační výstupy jsou sice zaměřeny více literárněhistoricky než teoreticky, ale to může být pouze výsledkem úhlu pohledu.

Po stručném úvodu, z něhož jsem citoval, následuje kapitola nazvaná prostě „Realismus“, v níž badatel nastiňuje svůj návrh realistického fikčního světa. Byť se jedná o Fořtův originální koncept, opírá se o četné teoretické zdroje angloamerického původu. Tady je patrná obrovská výhoda vyplývající z rozsáhlé znalosti zahraniční literatury dané autorovou výtečnou znalostí angličtiny (ostatně v angličtině běžně publikuje články a studie). Je-li podle

/1/ Nepočítáme-li jeho světově proslulého učitele Lubomíra Doležela, který se mimo jiné jako jeden z nominovaných na letošní Státní cenu za literaturu dostal až do nejužšího finále, ač cenu nakonec neobdržel (a byl by tak po Milanu Jankovičovi jediným „čistým“ literárním vědcem, kterému by se této pocty dostalo).

něj pro realistickou fikci příznačná funkce epistemologicko-edukační (na rozdíl od převládající esteticko-artistní funkce v romantické literatuře), pak musí být naplněna zásadní podmínka, kdy zobrazená realita musí „evokovat“ realitu skutečnou. Pro takové „propojení“ zavádí Fořt termín realistická evokační funkce, která „je založena ve všech vrstvách realistického uměleckého díla a jejím výsledkem je *pocit* či *iluze reality* při konceptualizaci fikčního světa během aktu recepce“ (s. 36). Ona evokační funkce se pak stává výkladovým rámcem všech následujících analýz a je dále dělena na evokační funkci subjektovou, prostoro-časovou, individuálně-charakterovou a ideologickou, dále pak na evokaci historickou, geografickou, personální, objektovou, epistemologickou, kulturní, kontextovou a dokonce doplňkovou, kam náleží evokace jazyková, zpravodajská, svědecká, dokumentová, expertní či intersubjektivní.

Tato klasifikace působí velmi promyšleně, zvláště když jsou její typy s nemalou vervou nacházeny ve všech analyzovaných textech. Otázkou ovšem zůstává, zda se vlastně nejedná o zahraniční literaturou poučenou a rozvedenou revizi zaužívaného termínu iluzivní funkce. Je to funkce typická pro realistickou fikci, kterou se různými uměleckými prostředky (odsunutí vypravěče, upozadění jeho zprostředkovatelské role, typizace postav, použití nářečí v jejich řeči atp.) mělo v recipientovi navodit přesvědčení, že je mu předkládán skutečný příběh, který se odehrál na určitém místě v jistém čase, a nikoliv že čte autorovu fikci. Ústup iluzivní funkce a její nahrazení funkcí intiluzivní, při které implikovaný autor dává najevo, že narace je smyšlená, patří k signálům nástupu moderní prózy v druhé dekádě 20. století (v českém prostředí).

Výhoda (ovšem i problém, jak naznačím níže) Fořtovy monografie spočívá v příliš širokém spektru literárních textů, na které lze koncept evokační funkce uplatnit. Ostatně tak činí sám autor v druhé, mnohem obsáhlejší části, nazvané jednoduše „Česká próza“. Ta je totiž dosti překvapivě rozdělena na čtyři cirká stejně rozsáhlé podkapitoly věnující se protorealistické próze (termín zavedený Daliborem Turečkem a aplikovaný jeho projektovým týmem), vlastní realistické próze (na poměrně reprezentativním vzorku textů od Světlé, Nerudy a Arbese přes Herrmanna, Ráise, Novákovou a bratry Mrštíky až po Wintera s Jiráskem), dále sociálně realistické, socialisticky realistické a psychologické próze (to vše v jedné podkapitole, v níž jsou zvláště analyzovány válečná trilogie Marie Pujmanové, *Přehrada* Marie Majerové, Otčenáškův *Občan Brych* a *Rudá záře nad Kladnem* Antonína Zápotockého; z psychologické prózy *Vlčí jáma* Jarmily Glazarové, *Ta třetí* Jaroslava Havlíčka, *Ghetto v nich* Egona Hostovského a Řezáčovo *Černé světlo*) a konečně sci-fi, vědecké fantastice a vědeckofantastické literatuře (zde se analyzují prózy *Kapitán Nemo* J. M. Trosky, Weissův *Dům o tisíci patrech* a Čapkova *Válka s mloky*), jež je efektně pojata jako appendix.

Jestliže pročteme druhou kapitolu pozorně, měli bychom se vrátit k titulu Fořtovy práce a oprávněně se tázat, jak máme vlastně rozumět termínu „česká realistická próza“. V běžném, zaužívaném významu, který dosud nebyl problematizován, se totiž tímto souslovím označuje většinová prozaická produkce poslední třetiny 19. a první dekády 20. století. Autor s tím implicitně polemizuje, když poměrně úspěšně poukazuje na interferences této prózy se sociální a socialistickorealistickou prózou (což není nikterak překvapivé), ale rovněž s psychologickým románem a s vědeckou fantastikou.

Najít tyto pozoruhodné souvislosti umožňuje badateli koncept realistického fikčního světa, který je podle všeho dostatečně pružný a univerzální. Zde ovšem spočívá ono ústřední nebezpečí Fořtovy knihy: není tento termín tak, jak jej teoretik postuluje, přece jen elastický až příliš? Nedá se ona evokační funkce, případně některé její podfunkce, hledat a následně nalézt i v textových korpusech jiných žánrů, budeme-li chtít? Předpokládám, že bychom ji našli v klasické historické próze, ale i v kontrafaktuální historické fikci, v detektivce i ve fantasy. Kupříkladu prostoro-časová evokační funkce je snadno doložitelná v polistopadové imaginativní próze, která má s realismem pramálo společného. Dovedeno *ad absurdum* bychom mohli na základě počtu nalezených evokačních podfunkcí vynášet soudy nad podílem realističnosti v jednotlivých prozaických textech.

Shrnuto a potvrzeno: Bohumil Fořt ve své knize navrhl promyšlený instrumentář pro výzkum fikčních světů realisticky založené prózy. Teprve budoucnost ukáže, zda se jedná o akceptovatelný rejstřík, který bude případně více propracován, modifikován a přiložen na odlišný literární materiál dalšími badateli, anebo zda půjde o ojedinělý pokus, který zůstane oslyšen. Přes výše uvedené otázky, nikoliv ovšem rozpaky, se domnívám, že Fořtova hrozená rukavice by měla být zvednuta.